

«СЛАВА ВОРШЫ ЎЖО НЕ ГОРША...»

ГІСТОРЫЯ АДНОЙ МІСТЫФІКАЦЫІ

Вельмі цяжка напісаць сёння ў Беларусі нешта пра Аршанскую бітву 1514 года і пазбегнуць палітычнага кантэксту. Тэма гэта вельмі палітызавана. І пачынальнікі беларускай «адрад-жэнскай» гістарыяграфіі на чале з В.Ю. Ластоўскім, і эмігранцкая прэса, і, нарэшце, гісторыкі і публіцысты 1990-х гадоў, блізкія да Беларускага народнага фронту, заўсёды разглядалі гэту бітву як сімвал «адвечнай вызваленчай барацьбы» «беларускай дзяржавы Вялікага княства Літоўскага» супраць «маскоўскіх агрэсараў». Афіцыйная ж гістарыяграфія БССР альбо ўвогуле ігнаравала саму тэматыку старажытных войнаў, якія Маскоўская дзяржава вяла супраць Вялікага княства Літоўскага, альбо імкнулася прыменшыць значэнне гэтай бітвы і даказаць, што беларусы ў ёй не ўдзельнічалі.

З ГЛЫБІНЬ ХХ СТАГОДДЗЯ

Хто тут мае рацыю, хто не – няхай разважыць сама муза гісторыі Клію, калі, вядома, зможа. Але ж дзеля справядлівасці заўважым: чуткі, якія старанна распускаяюцца некаторымі аўтарамі, маўляў, слаўтая Аршанская перамога замоўчвалася ў царскай Расіі і працягвае замоўчвацца ў сучаснай Рэспубліцы Беларусь – істотнае перабольшанне. Зазірнем у бібліяграфію пытання. Аказваецца, самая поўная і дагэтуль непераўздыдзеная навуковая біяграфія гетмана Канстанціна Іванавіча Астрожскага была выдадзена А. Ярушэвічам яшчэ ў 1896 годзе [1] – у тыя самыя часы, калі, як запэўніваюць некаторыя публіцысты, «на Паўночна-Заходні край спуścліся прыцемкі варожага беларусам заходнерусізму». Аказваецца, падрабязны артыкул пра Аршанскую бітву размешчаны ў першым томе энцыклапедыі «Вялікае княства Літоўскае», якая выйшла ў свет па заказу і пры фінансавай падтрымцы Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь у 2005 годзе...

Гэта публікацыя таксама прысвечана аднаму з невялікіх аспектаў гісторыі Аршанскай бітвы – нават не самой бітвы, а той палітызаванай атмасферы, якая штучна стваралася вакол яе пэўнымі палітычнымі коламі ў ХХ стагоддзі. Зрэшты, артыкул не прэтэндуе ні на сенсацыйнасць, ні на ісціну ў апошняй інстанцыі. Таму, спадзяёмся, гэта толькі пачатак дыскусіі.

Адной з найвялікшых загадак у вывучэнні Аршанскай бітвы з'яўляецца паходжанне шырокавядомай песні «Ой, у нядзельку параненьку», у якой услаўляецца перамога войскаў Вялікага княства Літоўскага і іх правадыр «пан Астрожскі». Песня гэта асобнымі гісторыкамі і журналістамі абвяшчалася старажытнай беларускай народнай песняй, складзенай у XVI стагоддзі. Коротка нагадаю тое нямногае, што пра яе вядома.

Упершыню песню пра Аршанскую бітву надрукаваў В.Ю. Ластоўскі ў 1918 годзе ў кнізе «Выпісы з беларускай літаратуры» разам з некаторымі іншымі фальклорнымі творами [2, с. 55]. Ніякіх спасылкаў на крыніцу – калі, дзе, ад каго ён пачуў гэту песню – Ластоўскі не прывёў.

Нягледзячы на тое, што першая публікацыя не адпавядала правілам фалькларыстыкі, песня, аднак, была з даверам успрынята некаторымі пісьменнікамі – у першую чаргу М. Гарэцкім, аўтарам «Гісторыі беларускае літаратуры», якая ў 1920-я гады мела ў БССР статус вучэбнага дапаможніка. У сваю кнігу Гарэцкі ўключыў раздзел «Гістарычныя песні», дзе прадметам аналізу сталі выключна тыя творы, што былі надрукаваны Ластоўскім у 1918 годзе [3, с. 64–65]. Адначасова «гістарычныя песні» з публікацыі Ластоўскага былі перадрукаваны М. Гарэцкім у школьнай хрэстаматыі пад

грыфам «Народны камісарыят асьветы БССР» [4, с. 103–104]. Такім чынам невядома адкуль узятая песня набыла своеасаблівы «акадэмічны» статус, на яе пачалі спасылацца як на аўтэнтчны фальклорны твор.

Калі ў БССР была згорнута палітыка беларусізацыі, а самі Ластоўскі і Гарэцкі незаконна рэпрэсаваны, песня пра Аршанскую бітву была фактычна забыта афіцыйнай гістарыяграфіяй і фалькларыстыкай рэспублікі. Напрыклад, у хрэстаматыі «Беларускі эпас», выдадзенай Акадэміяй навук БССР у 1959 годзе, існаванне гэтага твора было абызена маўчаннем. Такое стаўленне акадэмічнай навукі выклікала ў беларускіх эмігранцкіх колах меркаванне, што песня на самай справе з'яўляецца аўтэнтчнай і замоўчваецца толькі па ідэалагічных прычынах, паколькі разыходзіцца з канцэпцыяй «спрадвечнага імкнення беларускага народа да ўз'яднання з Расіяй». Нацыяналістычна настроеныя аўтары выкарыстоўвалі песню пра перамогу пад Оршай як яскравы (і па сутнасці адзіны) аргумент на карысць таго, што ў беларускім народзе нібыта захавалася памяць пра барацьбу супраць Маскоўскай дзяржавы. У 1944 годзе песня была перадрукавана ў кнізе Я. Найдзюка «Беларусь учора і сямьня», якая прызначалася нацысцкімі ўладамі ў якасці школьнага падручніка для акупіраваных беларускіх тэрыторый [5, с. 63–64]. Пасля распаду СССР песня як «беларуская народная» друкавалася ў навукова-папулярных працах У. Арлова, Г. Сагановіча, В. Чаропкі. Некаторыя аўтары, спасылаючыся на яе, рабілі далёкасяжныя навуковыя высновы. Так, эмігранцкі гісторык М. Куліковіч у 1952 годзе абгрунтоўваў тэзіс, што ў XVI стагоддзі на Беларусі ўзнік «жанр старой вайскавай песьні» [6, с. 245]. М. Ермаловіч, у сваю чаргу, лічыў, што ўжо ў пачатку XVI стагоддзя беларуская мова «цалкам сфарміравалася і нічым не адрознівалася ад сучаснай» [7, с. 291]. У абодвух выпадках аргумент быў адзін – песня пра Аршанскую бітву.

Нарэшце, у 2004 годзе С. Барыс і В. Чаропка паспрабавалі зрабіць максімальна поўную падборку беларускіх гістарычных песень, якія захаваліся да нашых дзён. У яе была таксама ўключана са спасылкай на першую публікацыю Ластоўскага песня пра Аршанскую бітву. Аўтары выказалі меркаванне, што песня ўзнікла ў 1560-я гады, калі ў ВКЛ перасяліліся «пяцігорскія чаркасы» [8, с. 38–48]. Але для прызнання аўтэнтчнасці песні і тым больш для яе даціроўкі такі аргумент даволі слабы.

Нельга не прыгадаць, што песня ўваходзіць у рэпертуар вядомага музычнага гурта «Стары Ольса». Але тут узнікае слушнае пытанне. Тэкст песні быў у свой час надрукаваны Ластоўскім без аніякіх нот – адкуль жа сучасныя выканаўцы ўзялі музыку? Як патлумачыць аўтару гэтых радкоў лідэр «Старо-

Фрагмент карціны невядомага мастака «Бітва пад Оршай 8 верасня 1514 года». 1-я чвэрць XVI стагоддзя. Нацыянальны музей у Варшаве

га Ольсы» Зміцер Сасноўскі, музычны твор, які выконваецца гуртом, – гэта рэканструкцыя, для якой была падабрана музыка ад іншай песні са зборніка вядомага фалькларыста М. Федароўскага [9, с. 765–803]. Праўда, каб спалучыць тэкст з музыкай, выканаўцам давялося адкінуць канцоўку, а ў пачатковай частцы яны дадалі радкі ўласнага аўтарства: «Б'юць з гарматаў ды заўзята, б'юць ды б'юць заўзята».

Прыводзім тэкст песні пра Аршанскую бітву ў тым выглядзе, як яе надрукаваў В.Ю. Ластоўскі (лацінкай):

Pra bitwu pad Oršaj

Oj ũ niadzielku paranieńko,
 Uzyjšło soniejko chmarnieńko,
 Uzyjšło soniejko nad boram,
 Panad Sieleckim taboram.
 A ũ tabory truby hrajuć,
 Da wajackaje parady zazywajuć.
 Stali rądy adbywaci,
 Atkul Woršy dabywaci:
 A ci s pola, a ci z lesu,
 A ci z rečki niewialički!
 Ani s pola, ani z lesu,
 Tolki z rečki niewialički!
 A ũ niadzielu paranieńku
 Stali chłopcy-piatyhorecy
 Kala rečki na pryhorecy:
 Hućać razam s samapałoŭ,
 S siamipiadych ad zapaloŭ;
 Bjuć paŭsotkaju z harmatoŭ...
 Maskwa stała narekaci,
 Miesto Woršu pakidaci;
 A jak z Woršy uciekali,
 Rečku niewialičku praklinali:
 «Badaj ty, rečka, sto let wysychała,
 Jak našaja sława tutka prapała;
 Badaj wysychała da skančeńnia świetu,
 Što našaj sławańki ũžo nietu!»
 Sława Woršy ũžo nia horša,
 Słaŭsia, pan Astrožski! [2, с. 55].

З тэкстам песні, дарэчы, на працягу дзесяцігоддзяў увогуле ўзнікала шмат блытаніны. Словы змянялі свой выгляд з кожным новым перадрукам. Пры гэтым не можа быць гаворкі пра нейкія новыя «варыянты» песні, бо ўсе перадрукі ў рэшце рэшт грунтуюцца на першай публікацыі Ластоўскага. Так, замест «дабываці» звычайна друкуецца «здабываці», замест «сяміпядых» (ад слоў «сем пядзей») ідзе часам поўная бяссэнсіца – «сяміпалых» ці нават «сямі/пятах».

Але існуюць даволі важкія, на наш погляд, доказы, каб прызнаць, што песня не была напісана ў XVI стагоддзі, не апавядае пра рэальныя падзеі Аршанскай бітвы і не з'яўляецца беларускай народнай.

Самае галоўнае: невядома, у якім рэгіёне Беларусі песня бытвала і была запісана. У зборніках беларускіх фальклорных песень, якіх у XIX–XX стагоддзях выдадзены многія дзесяткі, не выяўлена ніводнай падобнай песні, ніводнага яе варыянта. Па сутнасці, песня пра Аршанскую бітву стаіць асобна ад усяго беларускага фальклору, не адпавядаючы іншым народным песням ні па духу, ні па інтанацыі, ні па сюжэту. Гераічны эпас з дэталізаваным апісаннем рэальных гістарычных падзей увогуле не ўласцівы беларускаму фальклору, калі не лічыць некаторых салдацкіх песень XVIII–XIX стагоддзяў. Гэта адзначалі многія фалькларысты. Напрыклад, заснавальнік навуковай беларусістыкі акадэмік Я.Ф. Карскі прысвяціў беларускаму фальклору адзін з выпускаў сваёй шматтомнай аналітычнай працы «Беларусы», які выйшаў у 1916 годзе. Але ён практычна не знайшоў у нашай народнай творчасці ніводнай «гістарычнай песні» ў поўным сэнсе гэтага слова.

Больш характэрны для беларускага фальклору балады альбо песні з украпінамі некаторых гістарычных дэталей, але з выразным сацыяльна-бытавым сюжэтам. Такой, напрыклад, з'яўляецца вядомая ў некалькіх варыянтах песня «Ой, літаў-пылітаў ды сівы гарол», у якой знайшлі водгук успаміны пра Клецкую бітву 1506 года [10, с. 175–176]. Шмат аналагічных песень сабрана ў другім томе выдання «Балады», які выйшаў у 1978 годзе. Як мяркуе вядомы даследчык беларускага фальклору К.П. Кабашнікаў, беларускія гістарычныя балады «не апісваюць канкрэтныя гістарычныя падзеі або справы выдатных дзеячаў гісторыі ці славурых палкаводцаў. Розныя гістарычныя падзеі, іх сэнс яны адлюстроўваюць праз прыз-

му індывідуальных чалавечых лёсаў» [11, с. 335]. Галоўнымі персанажамі гэтых песень выступаюць, напрыклад, маці альбо жонка, якія праводзяць на вайну сына альбо мужа, удава, якая даведваецца пра смерць мужа, казак, які сустракае дзяўчыну альбо развітваецца з ёй, і гэтак далей.

Для нагляднасці возьмем беларускія «ваенныя» песні, якія пачынаюцца тым жа радком, што і песня пра Аршанскую бітву:

«Ой у нядзельку параненька / Усе паны з вайны едуць, / Усе паны з вайны едуць, / Жупан майго пана вязуць, / Выйдзі, выйдзі, удава, / Прымі жупан свайго пана! / «Яшчэ ж я не ўдованька, / Дзеці мае не сіротанькі, / Сады мае не глухія, / Стайні яшчэ не пустыя» [9, с. 768].

Яшчэ адна песня пра гора бацькі, сын якога паедзе на вайну і «занясе свае плечы пад турэцкія мечы»:

«У нядзельку раненька / Узышло сонца ясененька. / Татка коніка корміць, / Дужа жаласна плачэць...» [12, с. 305–306].

Такія песні глыбока западалі ў народную памяць, бо чалавечыя сітуацыі, апісаныя ў іх, былі блізкія і зразумелыя простым людзям, знаходзілі ў іх жывое спачуванне. Затое зусім не ўласцівы беларускаму фальклору гэтакі «ўра-патрыятызм», праслаўленне вайны і кровапраліцця.

Галоўнай жа тэмай беларускіх балад з гістарычнымі рэаліямі былі зусім не войны Вялікага княства Літоўскага супраць Маскоўскай дзяржавы альбо супраць Тэўтонскага ордэна, а барацьба з татарскім нашэсцем альбо «турэцкі палон» [11, с. 334].

У песні пра Аршанскую бітву, наадварот, не апісваецца нейкая сацыяльная альбо сямейная сітуацыя. Увогуле ў ёй няма «жывых людзей» з іх пачуццямі і перажываннямі, толькі награвашчаюцца неабавязковыя гістарычныя дэталі, такія, як «сяміпядых ад запалаў». Незразумела, якім чынам гэты твор мог так зацікавіць беларускі народ, што заставаўся ў народнай памяці амаль 400 гадоў?

Але ці не мог стварыць гэту песню хтосьці з пісьменнікаў Вялікага княства

Літоўскага XVI альбо XVII стагоддзяў, скажам, пры велікакняжацкім двары? На гэтае пытанне таксама можна адказаць адмоўна. Як вядома, сілабічная кніжная паэзія на старабеларускай мове атрымала распаўсюджанне ў Вялікім княстве Літоўскім у 1570–1580-я гады. Для яе быў уласцівы досыць нязграбны ўрачысты стыль, а вершаваныя радкі мелі роўную колькасць складоў. Старабеларускія вершы, створаныя раней, у дасілабічны перыяд, можна пералічыць літаральна па пальцах адной рукі. Гэта тры паэтычныя творы, надрукаваныя ў выданні Ф. Скарыны, і яшчэ адзін вершаваны пераклад з лацінскай мовы канца XV стагоддзя – «От Гелены криж есть знайден», існаванне якога ўпершыню было адзначана ў 2005 годзе [13, с. 19–24]. Песня пра Аршанскую бітву не мае з гэтымі творамі нічога агульнага.

У 1582 годзе польскі гісторык і паэт Мацей Стрыйкоўскі выдаў сваю фундаментальную «Хроніку Польскую, Літоўскую, Рускую і Жамойцкую», створаную з выкарыстаннем шматлікіх старабеларускіх летапісаў, дакументаў і вусных паданняў. У кнізе ён змясціў бліскучае апісанне Аршанскай бітвы на старапольскай мове сілабічным вершам [14, с. 380–383]. Але аніводнай стылістычнай альбо лексічнай паралелі з песняй пра Аршанскую бітву твор Стрыйкоўскага не мае.

У цэлым песня пра Аршанскую бітву не знаходзіць аналагаў ні ў беларускім фальклору, ні ў кніжнай паэзіі Вялікага княства Літоўскага і Кароны Польскай XVI–XVII стагоддзяў.

Тытульны ліст «Хронікі Польскай, Літоўскай, Рускай і Жамойцкай»

ГІСТАРЫЧНЫЯ ДЭТАЛІ

Цяпер разгледзім, наколькі маглі адпавядаць рэаліям 1514 года шматлікія гістарычныя падрабязнасці з тэкста песні.

Дзе знаходзіўся «Селецкі табор», у якім, згодна з песняй, распрацоўваўся план наступлення на Оршу? Верагодна, аўтар песні меў на ўвазе вёску Сельцы за некалькі кіламетраў на поўнач ад Талачына. Іншых населеных пунктаў з такой назвай паблізу Оршы няма. Але няма і ніякіх гістарычных сведчанняў аб тым, што лагер гетмана Астрожскага ў 1514 годзе размяшчаўся менавіта ў Сельцах. Тым больш, што адсюль да Оршы даволі значная адлегласць, таму без рэкагнасыроўкі мясцовасці дэталёва распланаваць у «Селецкім таборы» ход генеральнай бітвы было б даволі цяжка.

У адпаведнасці з песняй, «на ваяцкай парадзе» было вырашана «дабываці Оршу», гэта значыць атакаваць маскоўскую армію, з боку «рэчкі невялічкі». Тут, відавочна, мелася на ўвазе рака Крапівенка. На ўсход ад яе ўпадзення ў Дняпро знаходзіцца вёска Гацькаўшчына, якая цяпер з'яўляецца арыенцірам для ўсіх, хто прыязджае на «Крапівенскае поле» для ўдзелу ў святкаваннях гадавіны бітвы.

Але рэальна бітва адбывалася не на ўсход, а на захад ад ракі Крапівенкі, на полі каля сучаснай вёскі Шугайлава (у некаторых выданнях яна памылкова называецца «Пугайлава») [15, с. 250]. Там войскі Астрожскага фарсіравалі Дняпро і атакавалі праціўніка. Не вытрымаўшы націску, маскоўская конніца пабегла. Цэламі забітых, паводле хронік, была запруджана нешырокая і неглыбокая Крапівенка. Але галоўнае: ніякай атакі з боку гэтай «рэчкі-невялічкі» не было і нікага фатальнага ўплыву на лёс бітвы яна не мела.

Яшчэ адна каларытная гістарычная дэталі – «хлопцы-пяцігорцы» (у песні назва прыведзена не з «цеканнем», а згодна з польскай фанетычнай і арфаграфічнай традыцыяй: «piatyhorcy»). У Вялікім

Зміцер САСНОЎСКИ,
лідэр
музычнага
гурта «Стары
Ольса»:

– У музычнай рэканструкцыі твораў старадаўняй музыкі мы кіруемся методыкай аўстрыйскага дырыжора Нікалаўса Арнанкура. На жаль, лепшыя яго працы, у тым ліку двухтомнік «Музыка як мова гукаў», яшчэ не выдадзены на рускай альбо беларускай мовах. Галоўная ідэя Арнанкура: сучасныя выканаўцы не здольны ацаніць узровень аўтэнтнасці ніякай старажытнай музыкі, бо няма самага галоўнага крытэрыю аўтэнтнасці – носьбіта той музыкі. Але ведаючы нюансы музычнага жыцця і культурны асаблівасці розных эпох, старадаўнія творы можна рэканструяваць. Вялікая роля тут належыць інтуіцыі і эмацыянальнаму перажыванню.

У беларускім фальклоры шмат мелодый, якія пры адпаведным выкананні, напрыклад, на лютні, вельмі нагадваюць прыдворную камерную музыку эпохі Рэнэсансу альбо барока. Гэта не дзіўна. Абрадавая народная музыка беларусаў – балцкая, толькі на славянскай мове. Затое пазаабрадавая музыка зведала самыя разнастайныя ўплывы. У наш фальклор часта траплялі мелодыі і стылі выканання, характэрныя для прыдворнай музыкі, якая гучала ў магнацкіх палацах. І басэтя, і скрыпка былі распаўсюджаны там, дзе існавалі капэлы. Народная музыка, у сваю чаргу, уплывала на камерную. Напрыклад, у XVI стагоддзі кампазітар В. Длугарай, які жыў у Гродне, напісаў твор «Кавалі», вельмі падобны да беларускіх народных мелодый. Акрамя таго, у беларускім фальклоры часта сустракаюцца песні,

у якіх на адну мелодыю гучаць розныя словы альбо, наадварот, адны і тыя ж словы пакладзены на розную музыку. Зыходзячы з усяго гэтага, мы шукалі старадаўнюю музыку ў беларускім фальклору і дазволілі сабе спалучыць тэксты песень «Падыймалісь чорны хмары» і «Бітва пад Оршай» з музыкай, узятай ад іншых твораў, надрукаваных у двухтомніку «Балады» (серыя «Беларуская народная творчасць») і ў зборніку М. Федароўскага. Дарэчы, мы ніколі не хавалі, што гэтыя песні ў нашым выкананні не з'яўляюцца аўтэнтычнымі. Гэта рэканструкцыя, спроба аднавіць стылістыку старадаўніх твораў, зараз, на жаль, страчаных. Найменш аргументаў на карысць фальклорнага паходжання ў песні «Падыймалісь чорны хмары», хоць ёсць звесткі, што ў ХХ стагоддзі яе выконваў у Беларусі адзін вясковы лірнік. Але рыцарская песня такога кшталту, як «Бітва пад Оршай» (хай, мабыць, і не з такім тэкстам), магла існаваць у старажытнасці. Зрэшты, мы бачылі, што яе словы маюць своеасаблівую «рамантычна-фантазійную» афарбоўку і што паходжанне песні сапраўды невядомае. Аднак многія нашы паэты ў перыяд развіцця рамантычнай гістарыяграфіі дазвалялі сабе «пераўтвараць» народныя творы, таму, магчыма, і тут мы маем справу з аўтэнтычнымі песнямі, якія, аднак, падвергліся моцнай літаратурнай перапрацоўцы з боку іх першых публікатараў.

На сёння найбольш адэкватнай і метадычна абгрунтаванай рэканструкцыяй, зробленай гуртом «Стары Ольса», мы лічым выкананне псалма «Песнь манаршэ вечнэму» на польскай мове. Паэт XVI стагоддзя Андрэй Рымша працытаваў восем радкоў гэтай песні, якую спявалі рыцары князя Радзівіла, калі ішлі ў баявы паход пад час Лівонскай вайны.

За апошнія гады гурт набыў вялікі досвед у рэканструкцыі і выкананні старажытнай беларускай музыкі. Мы сталі падыходзіць больш крытычна да гістарычных крыніц і да выбару музыкі.

княстве Літоўскім XVI–XVIII стагоддзяў «пяцігорцамі» называлі «чаркасаў» – перасяленцаў з Пяцігор'я – вобласці Каўказа паміж рэкамі Церак і Кубань. У літоўскай конніцы яны пачалі службыць толькі ў 1560-я гады, калі ў ВКЛ пераехалі пяць кабардзінскіх князёў разам са сваімі сем'ямі. Пры гэтым «пяцігорцы» першапачаткова, як і татарская кавалерыя, мелі ў асноўным лёгкую зброю: дзіды, шаблі, лукі. Песня ж сцвярджае, што «хлопцы-пяцігорцы» пад час бітвы стралялі з «самапалаў» даўжынёй сем пядзей (прыблізна 1,4 м), у якіх порах запальваўся кнатамі («запаламі»). Якім чынам яны маглі гэта рабіць, гарцуючы на конях, – таямніца. А ў пешым парадку, з агнястрэльнай зброяй, «пяцігорцы» ў XVI стагоддзі не ваявалі.

ЛЯ ВЫТОКАЎ НАЦЫЯНАЛЬнай МІФАТВОРЧАСЦІ

Вацлаў Юстынавіч Ластоўскі (1883–1938) меў складаны і трагічны лёс. Публіцыст, пісьменнік, гісторык, паэт, філолаг, этнограф, грамадскі і палітычны дзеяч, старшыня ўрада Беларускай Народнай Рэспублікі, акадэмік, які воляй абставін не атрымаў нават сярэдняй адукацыі... Усё жыццё ён марыў пра тое, каб прывесці Беларусь да незалежнасці, і пра тое, каб змяніць нацыянальную самасвядомасць і нават светапогляд беларусаў, зрабіць з іх зусім іншы народ – «крывічоў», а незалежную «Крывію-Беларусь» увесці ў федэрацыю балтыйскіх народаў.

«Для нас вельмі важна вырваць наш народ з-пад рускага гіпнозу, паказаць яму іншыя каштоўнасці і шляхі нацыянальнага жыцця, звярнуць увагу на неабходнасць больш цеснага збліжэння з нашымі прыбалтыйскімі суседзямі», – пісаў ён у 1924 годзе [16, с. 437].

Вацлаў
Ластоўскі

Для гэтай мэты Ластоўскі не шкадаваў намаганняў. У 1910 годзе ён выдаў «Кароткую гісторыю Беларусі» – першую кнігу, у якой была спроба абгрунтаваць беларускі характар Вялікага княства Літоўскага. У 1924 годзе Ластоўскі надрукаваў «Падручны расійска-крыўскі слоўнік». У гэтай кнізе ён, апроч народнай лексікі, прапаноўваў шмат уласных лексічных вынаходак, прычым, як правіла, не адзначаў, якое слова ён пачуў у народзе, а якое выдумаў сам. У 1926 годзе пабачыла свет галоўная праца Ластоўскага – манументальная «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя», у якой прыводзіліся цытаты на старабеларускай мове са шматлікіх старажытных кніг і рукапісаў. Апрача таго, Ластоўскі выдаваў у Коўне часопіс «Крывіч» і быў аўтарам-складальнікам шэрага «чытанак», прызначаных для дзяцей і моладзі.

Вось да апошніх кніг і варта пільна прыгледзецца, бо менавіта праз іх Ластоўскі ўпершыню ўвёў у навуковы ўжытак «гістарычныя песні», якія, на нашу думку, былі яго ўласнымі творамі. Першай «спробай пярэ» ў гэтым жанры для Ластоўскага з’яўляўся верш «Песня а князю Вітаўце». У яго аснову была пакладзена старажытная польская ваенная песня XV стагоддзя, ад якой захаваліся толькі два радкі: «Idzie Witold po ulicy, / Za im niosą dwie szablisy». Гэтыя радкі Ластоўскі «пераклаў» на беларускую мову і зрабіў да іх дапіску, якая была даволі няўдалай стылізацыяй пад беларускі фальклор. Бо цяжка ўявіць, што беларускі народ мог некалькі стагоддзяў спяваць наступныя радкі: «Гукнуў-пукнуў у падковы: / «Гэй, шыхуйся, пан кашовы. / Стаўляй войска ў бітным ладзе, / Гэй, паслужым, брацця, праўдзе. / Ударым у бубны, бразнем у мечы, / Усцелем поле трупам нейчым». Гэты тэкст цікавы, аднак, тым, што адлюстроўвае эксперыменты Ластоўскага па распрацоўцы беларускай вайскавай лексікі, якія знайшлі пазней увасабленне ў «Падруч-

ным расійска-крыўскім слоўніку». Тым не менш Ластоўскі надрукаваў верш пра Вітаўта ў 1916 годзе ў кнізе «Першая чытанка» без пазначэння свайго аўтарства [17, с. 57]. Праз некаторы час у беларускіх эмігранцкіх колах (ці не з падачы самога Ластоўскага?) узнікла ўжо цвёрдая ўпэўненасць, што песня нібыта аўтэнтычная, фальклорная. Так, А. Станкевіч паведамляў у лісце да дэкана гісторыка-тэарэтычнага факультэта Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі М. Зінчука новыя фантастычныя падрабязнасці пра паходжанне песні: «Гарманізаваная на галасы песня «Едзе Вітаўт па вуліцы». Мэлёдыя запісана ў 1553 годзе. Песня гэта паялася на вясельлі караля Жыгімонта Аўгуста з Барбарай Радзівіленкай. З архіва Б. Зямкевіча перапісаў А. Грынкевіч у 1919 годзе. Знаходзіцца ў Беларускаму музэі ў Вільні» [8, с. 40].

Наступны цыкл з некалькіх «гістарычных песень» Ластоўскі надрукаваў у 1918 годзе ва ўжо згаданай кнізе «Выпісы з беларускай літаратуры». Туды ён таксама ўключыў свае ўласныя творы – песню пра Аршанскую бітву і песню, якая пачыналася радкамі: «Падыймалісь чорны хмары / Неба закрывалі. / Прыхадзілі злы татары, / Пад Крычавам сталі». Каб прыдаць ім яшчэ больш уяўнай «аўтэнтычнасці», ён надрукаваў побач дзве сапраўдныя народныя песні – пра «татарскі пастой» і пра «Радзівілу», варыянты якіх запісваліся іншымі фалькларыстамі. Песня «Падыймалісь чорны хмары» («Абарона Крычава») – гэта стылізацыя, якая таксама не мае аналагаў і варыянтаў у беларускім фальклору. Верш напісаны вельмі гладка, спалучэннем 4- і 3-стопнага харэя. У першым чатырохрадкоўі прысутнічае нехарактэрная для народнай паэзіі перакрываваемая рыфмоўка. Такія вобразы, як «падыймалісь чорны хмары, неба пакрывалі», «палілася кроў, змяшалася з чорнаю зямлёю» маюць яўна літаратурнае паходжанне. Як і ў выпадку з песняй пра Аршанскую бітву, у песні «Падыймалісь чорны хмары» адсутнічае сацыяльны альбо сямейны

ЛІТАРАТУРА

1. Ярушевіч, А. Ревнитель православия, князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время / А. Ярушевич. Смоленск, 1896.
2. Wypisy z bielaruskaj literatury. Č. 1. [Wilnia, 1918]. – Дата і месца выдання прыведзены паводле каталога Нацыянальнай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь.
3. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. Мінск, 1992.
4. Выпісы з беларускае літаратуры. Ч. 1 / Улажылі М. Гарэцкі, Ул. Дзяржынскі і П. Каравай. М.–Л., 1925.
5. Найдзюк, Я. Беларусь учора і сям’яны. Папулярны нарыс з гісторыі Беларусі. Выд. 2, пашыр. / Я. Найдзюк. Менск: Выдавецтва падручнікаў і літаратуры для моладзі ў Менску, 1944.
6. Куліковіч, М. Беларуская музыка. Залатая пара (XIV–XVII стст.) / М. Куліковіч // 3 гісторыяй на «Вы». Артыкулы, дакументы, успаміны. Вып. 3. Мінск, 1994.

баладны сюжэт, а ідэя твора заключаецца ў абстрактным супрацьстаянні ворагам і ўра-патрыятызме.

Нарэшце ў 1923 годзе Ластоўскі змясціў у часопісе «Крывіч» другі варыянт «Песні а князю Вітаўце», да якога ён дадаў падзагалавак «На старабеларускія матывы». Гэты верш Ластоўскі пазіцыяніраваў ужо як уласны мастацкі твор. У вершы, між іншым, сустракаецца цытата з песні пра Аршанскую бітву: «Кош ўвесь гукнуў з самапалаў, / З сямі-пядых ад запалаў» [16, с. 218]. Тым самым Ластоўскі, падобна, імкнуўся стварыць уражанне, быццам бы літаратурнай стылізацыяй з'яўляецца толькі гэты верш, а тыя «гістарычныя песні», якія ён друкаваў раней і на якія зараз спасылаўся – пра Вітаўта і пра Аршанскую бітву, нібыта былі «аўтэнтчным фальклорам».

Усё жыццё Ластоўскі марыў стварыць нейкі беларускі гераічны эпас як аснову для новага нацыянальнага міфа «крывічоў»-беларусаў. Нават у Саратаўскай ссылцы ён не кідаў гэтай ідэі і пісаў у адным з пісьмаў 1934 года: «Мне хочацца высунуць наш эпас, стварыўшы род Калевалы» [16, с. 444]. Але сапраўдны беларускі фальклор быў мала прыдатны для гэтай мэты. Таму і спатрэбілася выдумаць новыя «гістарычныя песні». Свой «эпас» Ластоўскі першапачаткова імкнуўся пабудаваць у форме песень пра найбольш значныя бітвы ў гісторыі Беларусі і пра найбольш значныя эпічныя постаці, уключаючы і «Івашку» – барацьбіта супраць татараў, які сімвалізаваў увесь беларускі народ. Так, у «Першай чытанцы» 1916 года з'явіліся яго вершы пра бітву на Нямізе і пра Усяслава Чарадзея, а таксама пра Вітаўта. А ў 1918 годзе пабачылі свет вершы пра бітвы з татарамі пад Крычавам і з маскоўскім войскам пад Оршай. Цікава, аднак, што ў гэтым цыкле няма верша пра Грунвальдскую бітву. У «Песні а князю Вітаўце» адна з шабел вялікага князя накіравана не супраць немцаў, а супраць татараў. Гэта, дапускаем, магло быць адлюстраваннем

некаторых германафільскіх палітычных настрояў Ластоўскага.

Некаторыя гістарычныя рэаліі для песні пра Аршанскую бітву Ластоўскі, магчыма, узяў з даўно вядомага інвентара Канеўскага замка 1552 года. У гэтым дакуменце прыводзілася легенда аб тым, што першыя «пяцігорскія чаркасы» перасяліліся ў ВКЛ яшчэ ў часы Гедыміна, у XIV стагоддзі. Таксама ў інвентары падрабязна распісваліся параметры замкавай агнястрэльнай зброі, даўжыня якой вымяралася ў пядзях [18, с. 93, 103].

Мы не ведаем, ці ездзіў Ластоўскі на месца Аршанскай бітвы, ці распытваў мясцовых сялян. Між іншым, адзначэнне Сельцаў, з двух бакоў акружаных балотам, як лагера войскаў ВКЛ, магчыма, было водгукам некаторых фальклорных паданняў альбо нават песень, якія захаваліся на Талачыншчыне і Аршаншчыне ажно да XX стагоддзя і былі занатаваны Ластоўскім. Але прыкра, што замест навуковай апрацоўкі гэтыя паданні ці песні былі выкарыстаны для стварэння падробкі.

«Гістарычныя песні» Ластоўскага, у тым ліку вершы пра Аршанскую бітву, пра князя Вітаўта і «Падыймалісь чорны хмары», ніякім чынам не могуць быць прызнаны аўтэнтчнымі фальклорнымі песнямі, а тым больш разглядацца ў якасці гістарычных крыніц. Шкода ад такіх наватвораў найперш у тым, што яны скажаюць уяўленне пра гістарычную памяць і самасвядомасць народа. Тым самым яны не толькі фальсіфікуюць гісторыю нашай мінуўшчыны, але і перашкаджаюць цвяроза ацэньваць сучасны стан і перспектывы нацыянальных «праектаў» – як геапалітычнага, так і дзяржаўна-ідэалагічнага. Кожны народ мае права на свае нацыянальныя міфы. Але нацыянальныя міфы, створаныя выключна на хісткім падмурку гістарыясофскіх фальсіфікацый, рана ці позна абрушваюцца і хаваюць пад руінамі сваіх стваральнікаў і сваіх прыхільнікаў.

Алег ЛІЦКЕВІЧ ■

7. Ермаловіч, М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае / М. Ермаловіч. Мінск, 2000.

8. Барыс, С., Чаропка, В. Беларускія гістарычныя песні / С. Барыс, В. Чаропка // Беларускі гістарычны часопіс. 2004, № 2. С. 38–48.

9. Federowski, M. Lud białoruski. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905. T. 5. Pieśni. Warszawa, 1958.

10. Беларускі эпас / Пад рэд. П.Ф. Глебкі і І.В. Гутарава. Мінск, 1959.

11. Беларусы. Т. 7. Вусная паэтычная творчасць. Мінск, 2004.

12. Анталогія беларускай народнай песні. 2 выд., дап. / Уклад. Г. Цітовіч. Мінск, 1975.

13. Лицкевич, О. Стихотворный фрагмент из старобелорусского перевода «Повести о трех королях» (XV в.) – ранняя попытка адаптации «западной» книжной поэзии на Руси / О. Лицкевич // Человек верующий в культуре Древней Руси. Материалы международной научной конференции 5–6 декабря 2005 года. СПб., 2005. С. 19–24.

14. Strykowski, M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi / M. Strykowski. T. 2. Wyd. nowe. Warszawa, 1846.

15. Грыцкевіч, А. Аршанская бітва 1514 / А. Грыцкевіч // Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя ў 2 тт. Т. 1. Мінск, 2005.

16. Ластоўскі, В.Ю. Выбраныя творы / В.Ю. Ластоўскі. Мінск, 1997.

17. Pierśaja čytanka. Knižyca dla biełaruskich dziełak dzieła nawuki čytańnia / Złazyŭ W. Łast. Wilnia, 1916.

18. Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов. Ч. 7. Т. 1. Акты о заселении Юго-западной России. Киев, 1886.